

I. Práva dítěte a jejich vývoj

1. Charakteristika Úmluvy o právech dítěte

1.1 Úvod

Úmluva o právech dítěte je nejšířejí ratifikovaná smlouva o lidských právech v dějinách. Byla jednomyslně přijata Valným shromážděním OSN dne 20. listopadu 1989; dne 26. ledna 1990 byla otevřena k podpisu a hned první den ji podepsalo 61 zemí. O sedm měsíců později, poté, co ji ratifikoval 20. stát, dne 2. září 1990, nabyla účinnosti. Od té doby ji ratifikovalo s výjimkou dvou všech 191 zemí světa (stav ke konci října 1997; oněmi dvěma státy, které se dosud nestaly smluvními stranami Úmluvy, jsou Spojené státy a Somálsko; USA Úmluvu podepsaly, ale neratifikovaly; Somálsko nepodepsalo, ani neratifikovalo.) Její jedinečnost pramení také z faktu, že je prvním právně závazným mezinárodním nástrojem, který uvádí v život celý katalog lidských práv – občanská a politická práva dětí, stejně jako jejich práva hospodářská, sociální a kulturní; touto svou syntetizující povahou se liší od řady předchozích dokumentů, které lidská práva vnímaly vždy odděleně.

Úmluva je klíčovým dokumentem v systému mezinárodněprávní ochrany dítěte. Je však také nedílnou součástí celého komplexu mezinárodní ochrany lidských práv.

Ustavuje přitom pouze *minimální* právní a morální standardy ochrany práv dětí. Znamená to, že pokud jsou některá práva smluvním státem chráněna a uskutečňována lépe než stanoví Úmluva, pak platí vnitřní

právní řád daného státu. Jinými slovy platí vyšší standard (čl. 41) a totéž lze říct o vztahu Úmluvy k ostatním mezinárodním smlouvám.

Státy, které jsou smluvními stranami Úmluvy, mají právní a morální závazek podporovat uskutečňování práv dítěte obsažených v této Úmluvě; děje se tak prostřednictvím přijímání správních, zákonných, soudních a jiných opatření.

Splnění závazků stanovených Úmluvou často u smluvních států vyžaduje provedení zásadních změn zákonů a předpisů, institucí a programů. Proto se prvořadá pozornost věnuje nalezení politické vůle v daném státě; zároveň jsou samozřejmě se svými právy seznamovány děti, aby je samy mohly vyžadovat.

Česká a Slovenská federativní republika podepsala Úmluvu dne 30. září 1990 a 6. února 1991 u nás nabyla účinnosti. Rovněž se Česká republika přihlásila k dodržování závazků vyplývajících z Úmluvy. Podle Ústavy ČR je právní síla Úmluvy větší než zákon.

Některé země přijali Úmluvu (resp. podávaly zprávy o jejím dodržování) s *určitými výhradami*. Tak tomu bylo i v případě České republiky, která vztahuje ustanovení týkající se práva dítěte znát své rodiče pouze na případy, kdy nedošlo k trvalému osvojení dítěte nebo k umělému oplodnění.

Úmluva přitom počítá s tím, že ne všechny smluvní státy mají potřebné zdroje k tomu, aby ihned začaly dodržovat všechna hospodářská, sociální a kulturní práva. Nicméně je zavazuje k tomu, aby je uskutečňovaly v maximální možné míře, která odpovídá jejich zdrojům, a také k tomu, aby respektovaly práva občanská a politická. Nejpřesvědčivější „tlak“ na dodržování Úmluvy v jednotlivých zemích přichází tehdy, když země, které ji ratifikovaly a snaží se ji uskutečňovat, získaly na své rozvojové programy finanční příspěvek

světového společenství. Důležitou roli přitom sehrává rovněž postoj veřejnosti a také stanovisko zemí, které se rozhodly tuto pomoc poskytnout. Úmluva proto svou sílu neodvozuje ani tak ze svého mezinárodně-právního postavení, ale z morálního tlaku, přesvědčování a motivace smluvních států.

1.2 Základní principy Úmluvy

Úmluva obsahuje čtyři základní principy, které napomáhají výkladu Úmluvy jako celku. Mezi tyto principy, které jsou formulovány v článcích 2, 3, 6 a 12, patří zákaz diskriminace, nejlepší zájem dítěte, právo na život, přežití a rozvoj dítěte a názor dítěte:

- „**zákaz diskriminace**“ – smluvní státy musejí zajistit, že *všechny* děti se mohou těšit právům, která Úmluva obsahuje, a že žádnému dítěti nebudou tato práva odepřena; všechny děti jsou si rovny bez ohledu na rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní, etnický nebo sociální původ, majetek, tělesnou nebo duševní nezpůsobilost, rod a jiné postavení dítěte nebo jeho rodičů nebo zákonných zástupců; toto ustanovení znamená také rovnost příležitostí; týká se dívek i chlapců, uprchlických dětí, dětí cizinců, dětí národnostních a etnických menšin; rovněž handicapované děti by měly mít rovné šance a právo těšit se z přiměřené životní úrovně;
- „**nejlepší zájem dítěte**“ – státy musejí zajistit, že se při jakémkoliv činnosti týkající se dětí bude přihlížet k jejich nejlepšímu zájmu; to se týká všech státních orgánů, parlamentu, soudů, správních úřadů, samosprávních orgánů, veřejných i soukromých sociálních ústavů, škol apod.;

– „**právo na život, přežití a rozvoj dítěte**“ – článek, který upravuje právo na život, zahrnuje rovněž formulaci o právu na přežití a rozvoj, které by mělo být zajištěno „v maximální možné míře“; termín *rozvoj* by v tomto kontextu měl být interpretován v širším smyslu, který zahrnuje kvalitativní rozměr – myslí se jím nejen fyzický rozvoj, ale také rozvoj duševní, citový, sociální, kulturní včetně rozvoje poznání;

– „**názor dítěte**“ – děti by měly svobodně vyjadřovat své názory ve všech záležitostech, které se ho dotýkají, a těmto názorům musí být věnována patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni; znamená to, že se dítěti musí poskytnout možnost, aby bylo slyšeno a aby se jeho názor bral vážně, a to v jakémkoliv soudním nebo správním řízení, které se ho dotýká.

Jakýmsi neformálním principem, který lze dovodit z jiných ustanovení, je zachování rovnováhy mezi dítětem a jeho rodinou nebo jinými osobami, kterým je svěřeno do péče. Účelem Úmluvy totiž není vrážet klín mezi dítě a jeho rodinu či vychovatele.

1.3 Klasifikace práv v Úmluvě

Práva obsažená v Úmluvě mohou být hodnocena (I.) klasickým způsobem jako u jiných listin lidských práv, nebo (II.) s ohledem na práva vztahující se k určitým oblastem.

I. Úmluva sama rozlišuje mezi ekonomickými, sociálními a kulturními právy na jedné straně a občanskými a politickými právy na straně druhé. Toto rozdělení je odrazem dlouhodobé diskuse mezi stoupeni směru, který apeloval na dodržování lidských práv (proti vykořisťování, postavení uprchlických

děti apod.), se směrem, který zdůrazňoval sociální zajištění dětí. Úmluva tak vlastně zastřešuje oba tradiční směry.

Pro ekonomická, sociální a kulturní práva podle článku 4 platí, že země musejí k jejich uskutečnění přijmout „opatření v maximálním rozsahu svých prostředků ...“. Znamená to, že v zemích, kde takové zdroje nejsou zatím k dispozici, se nechápe nedodržování těchto práv jako jejich porušování. Závazek přijatý Úmluvou tak znamená spíše jen usilování o jejich uskutečnění, kdy stát v tomto směru vyvíjí patřičnou snahu a ukazuje svou dobrou vůli.

Článek 4 volá rovněž po mezinárodní spolupráci, která by zajistila uskutečňování Úmluvy. Toto ustanovení je proto novinkou v mezinárodním právu lidských práv. Poukazuje na potřebu mezinárodní pomoci organizací, jako je UNICEF, nebo na potřebu dvoustranné pomoci. Podle Úmluvy jsou totiž průmyslové země zavázány pomáhat zemím rozvojovým.

II. Jiná klasifikace dětských práv zase rozlišuje práva, která se vztahují k určitým tematickým oblastem:

- přežití dítěte (např. právo na život, zachování života),
- rozvoji dítěte (např. životní úroveň, nejlepší dosažitelný zdravotní stav, právo na vzdělání, na odpočinek, volný čas a hru),
- ochraně dítěte (např. před diskriminací, vykořisťováním, zneužíváním, zanedbáváním, ozbrojenými konflikty),
- účasti dítěte (např. svoboda vyjádřit svůj vlastní názor, svoboda projevu, sdružovací a shromažďovací).

1.4 Výbor pro práva dítěte

Výbor pro práva dítěte vznikl na základě čl. 43 Úmluvy. Je složen z deseti odborníků volených na dobu čtyř let, kteří nejčastěji pocházejí z nevládních a mezivládních organizací (včetně UNICEF) a mají zkušenosti z oblasti mezinárodního práva a lidských práv, vzdělávání, žurnalistiky, kriminality mládeže, lékařství nebo sociální práce. Členové Výboru jsou voleni tajným hlasováním ze seznamu osob navržených státy, přičemž je brán ohled na spravedlivé zastoupení jednotlivých zeměpisných oblastí a právních systémů. Výbor se schází třikrát ročně na čtyřtýdenních setkáních, a to ve Středisku pro lidská práva OSN v Ženevě. Každé dva roky Výbor prostřednictvím Hospodářské a sociální rady OSN předkládá Valnému shromáždění OSN zprávu o své činnosti.

Výbor byl ustaven počátkem roku 1991 na setkání zástupců států, smluvních stran Úmluvy. Na deset křesel bylo nominováno 40 kandidátů. V prvním Výboru nakonec zasedli kandidáti (šest žen, čtyři muži) pocházející z Barbadosu, Brazílie, Burkina Faso, Egypta, Peru, Filipín, Portugalska, bývalého Sovětského svazu, Švédska a Zimbabwe.

Úkolem Výboru je zjišťovat, jak smluvní strany Úmluvy plní z ní vyplývající závazky. Za tímto účelem mu prostřednictvím generálního tajemníka OSN členské státy předkládají každých pět let (poprvé dva roky po ratifikaci) pravidelné zprávy o opatřeních, které přijaly při uvádění Úmluvy v život, a o pokroku, jehož bylo při realizaci z ní plynoucích závazků dosaženo. Státy vypracovávají a strukturují své zprávy podle pokynů Výboru. Vládám je doporučeno, aby se soustředily na „faktory a obtížnosti“, se kterými se potýkají při realizaci Úmluvy, aby svou zprávu koncipovali

2. Členění Úmluvy o právech dítěte

Úmluva o právech dítěte je složena z Preambule a tří částí (hmotná ustanovení, uskutečňování a monitoring, závěrečná ustanovení), které obsahují celkem 54 článků. Úmluva by mohla být strukturována do těchto okruhů:

Preambule

1. Obecné principy
2. Ustanovení hmotná
 2. 1. Občanská práva a svobody
 2. 2. Rodinné prostředí a vedení dítěte
 2. 3. Základní zdravotní a sociální péče o dítě
 2. 4. Výchova a vzdělávání, volný čas a rekreace
 2. 5. Zvláštní ochranná opatření
 - a) v situacích ozbrojených konfliktů
 - b) v situacích, kdy se děti dostávají do rozporu se zákonem
 - c) v situacích vykořisťování
 - d) v situacích, kdy dítě přísluší k menšině nebo domorodému obyvatelstvu
3. Uskutečňování a monitoring
4. Výzva

2.1 Obecné principy

(Obecným principům je věnována již část 1.2)

- Státy zajistí, aby se každé dítě těšilo plným právům bez diskriminace nebo rozdílů mezi dětmi (čl. 2).
- Při všech jednáních týkajících se dítěte, ať už ve veřejných nebo soukromých sociálních institucích, soudech, správních orgánech nebo zákonodárných

sborech, bude přednostně brán v úvahu nejlepší zájem dítěte (čl. 3).

- Každé dítě má přirozené právo na život a státy v maximální možné míře zajistí zachování života dětí a jejich rozvoj (čl. 6).
- Dítě má právo být slyšeno (čl. 12).

2.2 Hmotná ustanovení

Jedná se o většinu ustanovení části první. **Hmotnými** neboli substantivními nebo materiálními se nazývají proto, že tvoří vlastní **obsah** Úmluvy, na rozdíl od ostatních ustanovení, která se zabývají tím, jak tato hmotná ustanovení zajistit (ustanovení procesní). Mezi hmotná ustanovení patří i výše uvedené obecné principy, které jsou pro svou mimořádnou důležitost uvedeny zvlášť.

2.2.1 Občanská práva a svobody

- Každé dítě má od narození právo na jméno a státní příslušnost a státy se zavazují chránit totožnost dítěte (čl. 7, 8).
- Děti mají právo na svobodu projevu (čl. 13) a státy budou respektovat jejich svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání (čl. 14) v souladu s přiměřeným rodičovským vedením.
- Děti mají také právo na svobodu sdružování (čl. 15) a právo být chráněny před zasahováním do svého soukromí (čl. 16).
- Žádné dítě nesmí být podrobena mučení nebo jinému krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zachá-

zení nebo trestu. Trest smrti a doživotní vězení bez možnosti propuštění pro trestné činy spáchané osobami mladšími 18 let jsou zakázány (čl. 37).

2.2.2 Rodinné prostředí a vedení dítěte

Úmluva stanoví, že státy musejí respektovat práva a odpovědnost rodičů a členů širší rodiny, aby vedli dítě přiměřeně jeho rozvíjejícím se schopnostem (čl. 9). Úmluva dává rodičům společnou základní odpovědnost za růst jejich dětí a stanoví, že stát by je v jejich úsilí měl podporovat. Děti by také neměly být odloučeny od svých rodičů, ovšem s výjimkou případů, kdy je odloučení učiněno v nejlepším zájmu dítěte, příslušnými úřady a v souladu s platným právem. Děti by rovněž měly mít právo udržovat kontakt s oběma rodiči, jestliže je od nich, nebo od jednoho z nich odloučeno. Děti a jejich rodiče mají právo opustit jakoukoliv zemi a vstoupit do své vlastní země za účelem opětovného spojení rodiny nebo udržení vztahu mezi rodiči a dětmi (čl. 10). Rodiče jsou odpovědní zajistit, aby se děti těšily přiměřenému životnímu standardu, zatímco stát má povinnost zajistit, že tato odpovědnost bude naplněna.

Úmluva zavazuje stát, aby zajistil zvláštní ochranu pro děti odloučené od svého rodinného prostředí (čl. 20). Tam, kde je to vhodné, může být uskutečněno osvojení dítěte v souladu s nejlepšími zájmy dítěte a na základě souhlasu příslušných orgánů (čl. 21).

Stát se rovněž zavazuje předcházet únosům nebo zadržování dětí v zahraničí rodičem nebo třetí osobou a pomáhat jejich obětem (čl. 11) a chránit je před všemi formami zneužívání a zanedbávání (čl. 31–36). Je odpovědností státu, aby v případech dětských obětí ozbrojených konfliktů, týrání, zanedbávání a špatného zacházení nebo vykořisťování zajistil přiměřenou re-

habilitační péči a pomohl usnadnit jejich zotavení a znovuzачlenění do společnosti. Dále dítě umístěné státem do opatrovnické péče z důvodů zajištění jeho ochrany a dobrého zacházení má právo na pravidelné posuzování svého umístění (čl. 25).

2.2.3 Základní zdravotní a sociální péče o dítě

Každé dítě má právo na život a státy do maximální možné míry zajistí zachování a rozvoj jeho života (čl. 6) a právo na nejvyšší možnou úroveň zdravotní péče (čl. 24). Státy budou klást zvláštní důraz na zabezpečení základní a preventivní zdravotní péče, veřejné zdravotní výchovy a snížení dětské úmrtnosti. V tomto ohledu budou podporovat mezinárodní spolupráci a zabráňovat, aby jakémukoliv dítěti byl znemožněn přístup k účinným zdravotnickým službám.

Postižené děti mají právo na zvláštní zacházení, vzdělání a péči (čl. 23). Děti mají také právo mít užitek ze sociálního zabezpečení (čl. 26). Státy přijmou přiměřená opatření, aby zajistily, že děti pracujících rodičů budou moci využívat služeb a zařízení péče o děti.

Státy uznávají právo každého dítěte na životní úroveň odpovídající fyzickému, mentálnímu, duševnímu, morálnímu a sociálnímu rozvoji dítěte (čl. 27).

2.2.4 Výchova a vzdělávání, volný čas a rekreace

Děti mají právo na vzdělání a je povinností státu, aby zajistil, že základní vzdělání bude bezplatné a povinné, že kázeňská opatření budou respektovat důstojnost dítěte (čl. 28) a že cíle výchovy a vzdělání jsou v maximální možné míře slučitelné s rozvojem osobnosti dítěte stejně jako s jeho psychickými a duševními schopnostmi (čl. 9).

Výchova a vzdělávání by mělo podporovat úctu k rodičům, kulturní totožnost, jazyk a hodnoty a mělo by připravovat dítě na odpovědný život ve společnosti v duchu porozumění, míru, tolerance a přátelství mezi všemi lidmi (čl. 30). Děti mají také právo užívat volného času, rekreace a kulturních aktivit (čl. 31).

2.2.5 Zvláštní ochranná opatření

a) v situacích ozbrojených konfliktů

Státy činí všechna opatření k tomu, aby zajistily, že se děti mladší 15 let nezúčastní bojových akcí a že žádné dítě mladší 15 let nebude povoláváno do ozbrojených sil (čl. 38). V souladu se svými závazky danými mezinárodním humanitárním právem, zvláště Ženevskou konvencí o ochraně civilního obyvatelstva v ozbrojených konfliktech, přijmou státy veškerá možná opatření k zajištění ochrany a péče dětí postižených ozbrojeným konfliktem. Stát se zavazuje zajistit, aby se dětským obětím ozbrojených konfliktů, násilí, zanedbávání, zneužívání nebo vykořisťování dostalo přiměřeného zacházení s cílem jeho zotavení a společenského znovuzáření (čl. 39).

Zvláštní ochrana bude zaručena uprchlickým dětem nebo dětem usilujícím o získání statusu uprchlíka (čl. 22). Stát se zavazuje spolupracovat s příslušnými mezinárodními organizacemi, které zabezpečují takovou ochranu a pomoc.

b) v situacích, kdy se děti dostávají do rozporu se zákonem

Vzhledem k otázce řešení případů kriminality mládeže mají děti, které se dostávají do rozporu se zákonem, právo na zacházení, které zachovává jejich důstojnost a čest a které bere v úvahu jejich věk a jejich znovuzáření do společnosti.

Děti mají v takových případech nárok na základní záruky stejně jako na právní a jinou pomoc pro svou obhajobu. Od soudního jednání a umístění do nápravného zařízení by mělo být v případě, že to bude možné, upuštěno.

Jakékoliv dítě zbavené svobody by mělo být umístěno odděleně od dospělých, pokud to ovšem není v nejlépeším zájmu dítěte. Dítě umístěné v nápravném zařízení by mělo mít nárok na právní a jinou pomoc a na kontakt se svou rodinou (čl. 40).

c) v situacích vykořisťování

Děti mají mít právo být chráněny před ekonomickým vykořisťováním a před prací, která ohrožuje jejich zdraví, vzdělání a rozvoj. Státy musejí stanovit minimální věk pro zaměstnanost a regulovat pracovní podmínky, zvláště se standardy stanovenými Mezinárodní organizací práce, zejména Úmluvou o minimálním věku z roku 1973 (čl. 32).

Děti mají právo na ochranu před používáním narkotik a psychotropních drog a před jejich využíváním při jejich výrobě a prodeji (čl. 33).

Stát se zavazuje chránit děti před sexuálním vykořisťováním a zneužíváním, včetně prostituce a pornografie (čl. 34). Úmluva rovněž stanoví závazek, aby státy veškerým svým úsilím předcházely prodeji, obchodování a únosům dětí (čl. 35).

d) v situacích, kdy dítě přísluší k menšině nebo domorodému obyvatelstvu

Děti menšinových společenství a domorodého obyvatelstva mají právo těšit se vlastní kultuře a praktikovat své náboženství a jazyk.

2.3 Uskutečňování a monitoring

Úkolem sledovat, jak je Úmluva uváděna v život, je pověřen Výbor pro práva dítěte složený z deseti mezinárodních odborníků. Ratifikace Úmluvy zavazuje státy, aby jako první krok revidovaly své vnitrostátní normy a uvedly je do souladu s ustanoveními Úmluvy. Každý smluvní stát pak musí Výboru pro práva dítěte předkládat zprávu, a to dva roky po ratifikaci a poté pravidelně každých pět let, o opatřeních, která byla provedena v uvádění Úmluvy do praxe, a o obtížích, které je doprovázejí.

2.4 Výzva

Naplňování práv dítěte je právním závazkem, který může být pro mnohé smluvní státy dlouhodobým procesem. Je však také procesem, který volá po aktivním zapojení společností, rodin, nevládních organizací a samotných dětí při uvádění obecných právních ustanovení Úmluvy do života všech dětí. V tomto procesu mají průmyslové země – v rámci mezinárodní spolupráce – odpovědnost nastavit podmínky, ve kterých se děti mohou plně těšit ze svých práv. Opravdovou výzvou je zajistit, aby duch Úmluvy a jejích ustanovení byl protkán politikou a ústavami všech národů, zajišťujících dětem první všeobecnou listinu práv dítěte v dějinách.

3. Obsah Úmluvy a neoficiální názvy jednotlivých článků

Preambule

Část I. Ustanovení hmotná

- Čl. 1. Definice dítěte
- Čl. 2. Zákaz diskriminace
- Čl. 3. Přednost zájmů dítěte
- Čl. 4. Výkon práv
- Čl. 5. Vedení dítěte a rozvoj jeho schopností
- Čl. 6. Zachování života a rozvoj dítěte
- Čl. 7. Jméno a státní příslušnost
- Čl. 8. Ochrana totožnosti
- Čl. 9. Odloučení od rodičů
- Čl. 10. Spojování rodiny
- Čl. 11. Nezákonné přesídlování a nenavrácení
- Čl. 12. Názor dítěte
- Čl. 13. Svoboda projevu
- Čl. 14. Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání
- Čl. 15. Svoboda sdružování
- Čl. 16. Ochrana soukromí
- Čl. 17. Přístup ke vhodným informacím
- Čl. 18. Odpovědnost rodičů
- Čl. 19. Ochrana před zneužíváním a zanedbáváním
- Čl. 20. Ochrana dítěte bez rodiny
- Čl. 21. Adopce
- Čl. 22. Uprchlícké děti
- Čl. 23. Postižené děti
- Čl. 24. Zdraví a zdravotnické služby
- Čl. 25. Pravidelná kontrola umístění
- Čl. 26. Sociální zabezpečení
- Čl. 27. Životní úroveň

- Čl. 28. Vzdělání
- Čl. 29. Cíle výchovy
- Čl. 30. Děti menšin nebo domorodé populace
- Čl. 31. Volný čas, rekreace a kulturní činnost
- Čl. 32. Dětská práce
- Čl. 33. Nezákonné užívání drog
- Čl. 34. Sexuální zneužívání
- Čl. 35. Prodej, obchodování a únosy
- Čl. 36. Ostatní formy vykořisťování
- Čl. 37. Mučení a zbavování svobody
- Čl. 38. Ozbrojený konflikt
- Čl. 39. Zotavovací péče
- Čl. 40. Výkon spravedlnosti pro mladistvé
- Čl. 41. Respektování vyšších standardů

Část II. Uskutečňování a monitoring

Část III. Závěrečná ustanovení

4. Historický vývoj práv dítěte

Do 20. století se na děti nahlíželo jako na osoby podřízené dospělým. Dětství pak bylo chápáno jako krátká vývojová etapa před dospělostí. Ve 20. století však bylo uzavřeno na 80 smluv, které se přímo či nepřímo týkaly dětí. I díky tomu je dnes mnohde dětství považováno téměř za posvátnou část života a dítě za jednotlivce, který má vlastní důstojnost a veškerá práva jako každý člověk; přesto však po celém světě stále ještě zbývá hodně vykonat.

První mezinárodní smlouvy v oblasti práv dítěte na mezinárodní úrovni se týkaly potlačení obchodu s děvčaty (1910) a se ženami a dětmi (1921). Prvním ucelebným dokumentem však byla až **Deklarace práv dítěte**,

která byla přijata Společností národů již v roce 1924. Vytýčila cíl, ke kterému by ochrana dětí měla směřovat – *dát dětem, to nejlepší*, aby mohly být zabezpečeny základní potřeby dítěte.

Vážnější pozornosti se dětem dostalo až po II. světové válce, kdy si světové společenství uvědomilo nezbytnost ochrany všech základních práv a svobod pro udržení míru. Dalšími impulsy ve vývoji práv dítěte byla situace rozvojových zemí, ale i nové podmínky v zemích kapitalistických.

První přelomovou událostí byl vznik **Dětského fondu UNICEF** dne 11. prosince 1946. Jeho založení bylo motivováno skutečností, že děti v poválečné Evropě nejsou dostatečným způsobem chráněny. Význam této události je přikládán zejména díky přijetí principu, že „dětí si zaslouží zvláštní pozornost“.

Všeobecná deklarace lidských práv OSN z 10. prosince 1948 se problematikou práv dětí zabývala v kontextu rodiny. Čl. 25 odst. 2 stanoví, že „mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc“ a že „všechny děti, ať jsou narozeny v manželství či mimo ně, požívají stejné sociální ochrany“. Dále stanovila (čl. 26 odst. 1), že každý má právo na vzdělání, a vyslovila přání, aby vzdělání bylo alespoň v počátečních a základních stupních bezplatné a aby základní vzdělání bylo povinné. Vyšší vzdělání mělo být podle schopností stejně přístupné všem. Deklarace rovněž konstatovala (čl. 16 odst. 3), že rodina je přirozenou základní jednotkou společnosti a má nárok na ochranu společností a státu, a zakazovala zásahy do soukromého života rodiny, domova nebo korespondence (čl. 12).

V průběhu 50. let se právům dítěte věnovala stále větší pozornost. V roce 1950 byl rozšířen mandát UNICEF tak, aby zahrnoval přežití a rozvoj dětí (a matek) na celém světě.

ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE

Hlavní principy: obecný základ pro veškerá práva dětí

Definice dítěte (článek 1): Pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního řádu, jež se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Výbor pro práva dítěte, výkonný orgán řídící se Úmluvou o právech dítěte, doporučuje všem zemím, aby přehodnotily hranici dospělosti, pokud je stanovena pod 18 let věku.

Odstranění diskriminace (článek 2): Úmluva o právech dítěte přiznává všem dětem bez ohledu na jejich původ, víru či schopnosti veškerá dětská práva. Nezáleží na tom, kde dítě žije, jakým jazykem hovoří, co dělají jeho rodiče, zda je dívka či chlapec, z jakého kulturního zázemí pochází, kolik má jeho rodina peněz. Žádné dítě by nemělo být znevýhodněno.

Nejlepší zájem dítěte (článek 3): Zájem dítěte musí být zohledněn při jakékoliv činnosti týkající se dětí. Všichni dospělí by měli dělat rozhodnutí podle toho, co je nejlepší pro děti, jelikož tato rozhodnutí je přímo ovlivňují. Toto pravidlo se vztahuje také na finanční politiku země, na legislativu, na rozhodnutí týkající se budoucnosti jako takové.

Právo na život, přežití a rozvoj (článek 6): Děti mají právo žít. Vlády jednotlivých zemí odpovídají za to, že děti mohou žít a vyrůstat ve zdravém a bezpečném prostředí.

Respekt k názoru dětí (článek 12): Když dospělí dělají rozhodnutí, která ovlivní život dětí, mají děti právo se k tomuto rozhodnutí vyjádřit a jejich názor by měl být brán v potaz. To však neznamená, že děti mohou rodičům říkat, co mají dělat. Úmluva o právech dítěte se snaží motivovat dospělé, aby naslouchali dětem a zahrnuli je do rozhodovacího procesu - nedává v žádném případě dětem nadvládu nad dospělými. Článek 12 doporučuje přizpůsobit dialog s dětmi jejich věku a stupni vývoje. Schopnost formovat a vyjadřovat své názory se utváří během dětství a mnoho rodičů proto přirozeně věnuje větší pozornost názorům dospívajících než dětí na základní škole, přestože mají rovnocenné postavení v rodině.

ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE

Právo na přežití a rozvoj: základní právo na život

Článek 4 (Právo na ochranu): Vlády jednotlivých zemí mají odpovědnost za to, že práva dětí jsou dodržována, respektována a naplňována v praxi. Když stát ratifikuje Úmluvu o právech dítěte, zaváže se k revizi svého právního systému. To zahrnuje také přizpůsobení sociálního systému, právního řádu, zdravotní péče a vzdělávacího systému zájmům dětí. Vlády jsou povinny přijmout potřebné kroky k tomu, aby byly základní standardy obsažené v této úmluvě dodržovány. Všichni musí pomoci rodinám ochraňovat děti a vytvářet pro ně kreativní prostředí.

Článek 5 (Role rodičů): Každý musí respektovat právo a odpovědnost rodičů za výchovu dětí, jejich rozvoj a jejich vzdělání v oblasti lidských práv. Pomoci dětem pochopit jejich práva neznámá tlačit je k odpovědnosti a k rozhodnutím, s jejichž důsledky si ve svém věku nedokáží poradit. Článek 5 podporuje rodiče, aby dětem nechávali takovou odpovědnost, která odpovídá jejich schopnostem. Zároveň by vlády jednotlivých zemí měly plně podporovat rodiny k výchově dětí a poskytovat jim oporu.

Článek 6 (Přežití a vývoj) Děti mají právo na život. Vlády mají povinnost se ujistit, že děti vyrůstají ve zdravém a bezpečném prostředí.

Článek 7 (Registrace jména a národnosti): Všechny děti mají právo být zaregistrovány do oficiálního národního registru. Děti mají právo na jméno, na národnost a na péči, kterou jim poskytuje rodina.

Článek 8 (Identita): Každé dítě má nárok na svou identitu - na oficiální záznam toho, kým jsou. Vlády jednotlivých zemí musí respektovat právo dětí na jméno, národnost a rodinné kořeny.

Článek 9 (Oddělení od rodičů): Děti mají nárok na život u své rodiny, pokud to nenarušuje jejich další práva. Děti, jejichž rodiče nežijí společně, mají nárok vidět oba dva rodiče, pokud to nezasahuje do jejich dalších práv.

Článek 10 (Rodinná jednota): Rodiny, jejíž členové žijí v různých zemích, mají právo se pohybovat mezi těmito zeměmi, aby děti mohly být v kontaktu s oběma rodiči. Rodina musí mít příležitost se znovu setkat a sestěhovat dohromady.

Článek 14 (Svoboda ve výběru náboženství a myšlenkového směru): Děti mají právo věřit a přiklánět se k tomu, co je jim blízké, mohou praktikovat náboženské zvyky, pokud tím neomezují svobodu druhých lidí. Rodiče by měli své děti vést a poskytovat jim etické a morální rady při rozhodování v těchto otázkách. Náboženské skupiny z celého světa vyjadřují podporu Úmluvě o právech dítěte, která nijak neomezuje rodiče v tom, aby děti vychovávali ve své víře. Na druhé straně Úmluva o právech dítěte zmiňuje, že s tím, jak dítě roste a vytváří si vlastní názor, má právo přijmout vlastní postoj k náboženským tradicím a hodnotám, ve kterých vyrůstalo. Úmluva podporuje děti, aby přemýšlely o svém kulturním zázemí, ale zároveň podotýká, že každý má právo praktikovat své kulturní a náboženské tradice.

Článek 18 (Odpovědnost rodičů): Oba rodiče mají rovnocennou odpovědnost za přivedení dítěte na svět a musí se rozhodovat podle toho, co je nejlepší pro jejich dítě. Vlády jednotlivých zemí musí respektovat odpovědnost rodičů za výchovu svých dětí. Stát však musí rodičům poskytovat asistenci a služby, které jim umožní chodit do zaměstnání.

Článek 20 (Děti z nefunkčních rodin): Děti, o které se nemůže z různých důvodů postarat jejich rodina, mají nárok na speciální péči a musí se o ně starat lidé, kteří respektují jejich práva, etnický původ, víru, kulturní či náboženské zvyklosti.

Článek 22 (Děti uprchlíků): Děti mají stejná práva, i když ztratily domov a mají status uprchlíků.

Článek 23 (Děti s postižením): Děti, které mají jakoukoliv formu postižení, mají svá práva a nárok na péči, která je stanovena v Úmluvě o právech dítěte.

Článek 24 (Zdraví a zdravotní systém): Děti mají nárok na zdravotní péči – nejlepší možnou zdravotní péči – na nezávadnou vodu, výživu, čisté a bezpečné prostředí. Bohatší země by měly pomoci ekonomicky méně rozvinutým zemím dosáhnout tohoto cíle.

Článek 25 (Náhradní péče o dítě): Děti, které vyrůstají v náhradní péči a nejsou z rozhodnutí příslušných úřadů opatrovány vlastními rodiči, mají právo na to, aby jejich životní prostředí co nejvíce připomínalo život u rodiny. Jejich péče a léčba by se měla řídit podle toho, co je pro děti tím nejlepším.

Článek 26 (Sociální bezpečí): Děti mají právo na pomoc od úřadů či zástupců jejich země, pokud se ocitnou v nebezpečí.

Článek 27 (Vhodná životní úroveň): Děti mají právo na takovou životní úroveň, která jim umožní se fyzicky i mentálně rozvíjet. Vlády jednotlivých zemí mají povinnost pomoci rodinám a opatrovníkům, kteří nedokáží odpovídající životní úroveň dětem zabezpečit (zejména co se týče oblečení, jídla, bydlení).

Článek 28 (Právo na vzdělání): Všechny děti mají právo na základní vzdělání, které by mělo být zdarma. Ekonomicky vyspělejší státy by měly pomoci těm méně rozvinutým zemím zajistit tento standard ve vzdělání dětí. Školní řád musí respektovat důstojnost dětí a řídit se pevnými pravidly bez použití násilí. Zástupci jednotlivých zemí se musí ujistit, že zřizovatelé škol dodržují disciplinární pravidla a hlídají, aby na školách nebyly praktikovány tělesné či psychické tresty. Úmluva o právech dítěte si velmi váží vzdělání a podporuje všechny děti v tom, aby dosáhly nejvyšší stupeň vzdělání, kterého jsou schopny.

Článek 29 (Cíle vzdělání): Vzdělání, které děti dostanou, musí rozvíjet jejich osobnost, nadání a schopnosti. Vzdělání musí naučit děti, aby respektovaly své okolí, lidská práva a jejich vlastní kulturu. Vzdělání by mělo přispívat k tomu, aby děti žily v bezpečném prostředí. Děti mají povinnost respektovat práva svých rodičů, vzdělání by je mělo naučit, že mají chovat své kulturní kořeny a názory svých rodičů v úctě. Úmluva o právech dítěte nezavazuje nikoho k nošení školních uniforem, ke zpívání národních hymny či k modlitbám během školní výuky. Záleží pouze na konkrétní škole a vládě dané země, zda vzhledem ke svým tradicím a zákonům doporučí nošení uniforem či přestávky na modlitby během výuky.

Článek 30 (Děti pocházející z menšinové společnosti): Děti pocházející z menšinových skupin obyvatel mají právo učit se a praktikovat svou vlastní kulturu, jazyk a víru. Toto právo se vztahuje na kohokoliv - Úmluva o právech dítěte klade důraz na toto právo zejména v zemích, kde většina společnosti nesdílí jednotnou víru či kulturu.

Článek 31 (Hra a volný čas): Děti mají právo na hru, odpočinek a volný čas, který mohou trávit odpočinkem, rozšiřováním svých kulturních zručností, sociálních dovedností či rozvíjením svého talentu.

Článek 42 (Znalost svých práv): Vlády jednotlivých zemí mají povinnost informovat o právech, které zmiňuje Úmluva o právech dítěte, děti i dospělé. I rodiče by měli znát svá práva i práva svých dětí.

ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE

Právo na ochranu: život bez násilí

Článek 4 (Právo na ochranu): Vlády jednotlivých zemí mají odpovědnost za to, že práva dětí jsou dodržována, respektována a naplňována v praxi. Když stát ratifikuje Úmluvu o právech dítěte, zaváže se k revizi svého právního systému. To zahrnuje také přizpůsobení sociálního systému, právního řádu, zdravotní péče a vzdělávacího systému zájmům dětí. Vlády jsou povinny přijmout potřebné kroky k tomu, aby byly základní standardy obsažené v této úmluvě dodržovány. Všichni musí pomoci rodinám ochraňovat děti a vytvářet pro ně kreativní prostředí.

Článek 11 (Únos): Zástupci států by měli učinit takové kroky, které povedou k eliminaci únosů dětí z jejich země. Tento článek se také podrobně zabývá únosy jedním z rodičů bez souhlasu toho druhého. Tématem se zabývá také takzvaný opční protokol, který specifikuje postoj k dětské prostituci, šíření dětské pornografie a obchodování s dětmi.

Článek 19 (Ochrana před veškerými formami násilí): Děti mají právo být ochráněny před násilím a fyzickou či psychickou újmou. Zástupci jednotlivých zemí by se měli ujistit, že je o děti pečováno řádně a jsou ochráněny před násilím, zneužíváním a týráním ze strany rodičů či kohokoliv z jejich okolí. Otázku disciplíny a výchovy Úmluva o právech dítěte nespécifikuje a nezmiňuje, které tresty rodiče mohou při výchově použít. Avšak veškeré fyzické tresty jsou odmítány. UNICEF věří, že jsou i jiné cesty, jak dětem vysvětlit správné chování a představy rodičů o jejich dodržování - bez použití násilí. Ve většině zemí zákony specifikují, za jakou hranici rodiče nemohou při trestání dětí zajít.

Článek 20 (Děti z nefunkčních rodin): Děti, o které se nemůže z různých důvodů postarat jejich rodina, mají nárok na speciální péči a musí se o ně starat lidé, kteří respektují jejich práva, etnický původ, víru, kulturní či náboženské zvyklosti.

Článek 21 (Adopce): Děti mají právo na ochranu a péči, když vyrůstají u adoptivní rodiny či v pěstounské péči. Na prvním místě musí být vždy to, co je nejlepší pro konkrétní dítě. Toto pravidlo platí v jejich rodné zemi či v zemích, do kterých se přestěhovaly.

Článek 22 (Děti uprchlíků): Děti mají stejná práva, i když ztratily domov a mají status uprchlíků.

Článek 32 (Dětská práce): Vlády jednotlivých zemí musí ochraňovat děti před výkonem práce, která je nebezpečná a mohla by poškodit jejich zdraví, narušit jejich správný vývoj či možnost vzdělání. Přestože Úmluva o právech dítěte chrání děti před nebezpečnou prací, nic nebrání rodičům, aby požadovali po svých dětech pomoc s domácími pracemi, které jsou vhodné pro jejich věk. Pokud děti pomáhají rodičům v jejich podnikání či na rodinné farmě, úkoly, které plní, musí být bezpečné a vhodné pro jejich fyzickou i psychickou kondici. Žádná práce by neměla narušovat právo dětí na vzdělání, právo na odpočinek a právo na hru.

Článek 33 (Drogová závislost): Vlády jednotlivých zemí musí použít veškeré možné metody, jak zabránit dětem dostat se do kontaktu s drogami a stát se obětí drogových kartelů.

Článek 34 (Sexuální zneužívání): Vlády jednotlivých zemí by měly ochraňovat děti před všemi možnými sexuálními útoky a zneužíváním. Tomuto tématu se podrobně věnuje takzvaný opční protokol zaměřený na téma dětské prostituce a dětské pornografie.

Článek 35 (Obchod s dětmi): Zástupci jednotlivých zemí by měli využít všechny své pravomoce k tomu, aby zabránili obchodu s dětmi. Tomuto tématu se podrobně věnuje jeden z takzvaných opčních protokolů.

Článek 36 (Další formy zneužívání): Děti musí být chráněni před všemi formami zneužití, včetně zneužití jejich práv a výlučného společenského postavení.

Článek 37 (Tresty): Nikomu není dovoleno, aby trestal děti krutým a ponižujícím způsobem. Děti, které poruší zákon, nesmí být trestány krutě a necitelně. Děti by neměly být trestány tak, že budou zavřeny do věznic spolu s dospělými, děti musí být stále v kontaktu se svou rodinou, nemusí být odsouzeny k trestu smrti a na doživotí.

Článek 38 (Válka a ozbrojené konflikty): Zástupci jednotlivých zemí musí udělat vše, co je v jejich silách, aby ochránili děti před válkou. Děti mladší 15 let nesmí vstupovat do armády, účastnit se bojů a být rekrutováni. Opční protokol, který se zabývá právy a postavením dětí ve válce, nastavuje věkovou hranici pro možný vstup do armády na 18 let.

Článek 39 (Rehabilitace dětských obětí): Děti, který se staly obětmi zneužití, mají nárok na speciální péči, terapeutickou pomoc a pomoc při znovuzařazení do společnosti. Značná pozornost by měla být věnována obnově jejich pevného zdraví, sebevědomí a sebeúcty.

Článek 40 (Soud s mladistvými): Děti, které jsou obviněny z porušení zákona, mají právo na legitimní soudní proces a obranu svých práv. Vlády jednotlivých zemí musí stanovit minimální věkovou hranici, od které mají děti právní odpovědnost a je možné se spolehnout na věrohodnost jejich slov a úsudku.

Článek 41 (Respekt k národnímu standardu): Pokud poskytují národní zákony lepší ochranu, než která je stanovena v Úmluvě o právech dítěte, jsou tyto zákony považovány za platné.

ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE

Právo na začlenění: hlas, který je slyšet

Článek 4 (Právo na ochranu): Vlády jednotlivých zemí mají odpovědnost za to, že práva dětí jsou dodržována, respektována a naplňována v praxi. Když stát ratifikuje Úmluvu o právech dítěte, zaváže se k revizi svého právního systému. To zahrnuje také přizpůsobení sociálního systému, právního řádu, zdravotní péče a vzdělávacího systému zájmům dětí. Vlády jsou povinny přijmout potřebné kroky k tomu, aby byly základní standardy obsažené v této úmluvě dodržovány. Všichni musí pomoci rodinám ochraňovat děti a vytvářet pro ně kreativní prostředí.

Článek 12 (Respekt k názoru dětí): Pokud dospělí dělají rozhodnutí, které ovlivňují životy dětí, mají děti právo se k tomuto rozhodnutí vyjádřit a k jejich názoru by mělo být přihlíženo.

Článek 13 (Svoboda vyjádření): Děti mají právo si vyměňovat a sdílet informace, pokud povaha těchto informací neubližuje jejich vývoji. Děti mají povinnost respektovat práva, reputaci a svobodu ostatních. Právo svobodně vyjadřovat své názory zahrnuje i různé způsoby vyjádření se - od slovního popisu, písemného či malířského projevu.

Článek 14 (Svoboda ve výběru náboženství a myšlenkového směru): Děti mají právo věřit a přiklánět se k tomu, co je jim blízké, mohou praktikovat náboženské zvyky, pokud tím neomezují svobodu druhých lidí. Rodiče by měli své děti vést a poskytovat jim etické a morální rady při rozhodování v těchto otázkách. Náboženské skupiny z celého světa vyjadřují podporu Úmluvě o právech dítěte, která nijak neomezuje rodiče v tom, aby děti vychovávali ve své víře. Na druhé straně Úmluva o právech dítěte zmiňuje, že s tím, jak dítě roste a vytváří si vlastní názor, má právo přijmout vlastní postoj k náboženským tradicím a hodnotám, ve kterých vyrůstalo. Úmluva podporuje děti, aby přemýšlely o svém kulturním zázemí, ale zároveň podotýká, že každý má právo praktikovat své kulturní a náboženské tradice.

Článek 15 (Svoboda shromažďování se): Děti mají právo se setkávat a vytvářet organizace a zájmové skupiny, pokud tím nenarušují práva ostatních lidí.

Článek 16 (Právo na soukromí): Děti mají právo na soukromí. Právní řád by je měl ochraňovat před útoky na jejich čest, proti jejich dobré pověsti, proti jejich rodině či domovu.

Článek 17 (Svobodný přístup k informacím): Děti mají právo na informace, které jsou důležité pro zachování jejich zdraví a kvality života. Zástupci států by měli dbát na to, aby média - rádia, televize, tištěná média i internetové servery - poskytovala dětem informace, které jsou jim srozumitelné, a vyhýbala se obsahu, který může zasáhnout do práv dětí. Média by měla vydávat zprávy a informace také v jazyku, kterým hovoří minoritní skupiny obyvatel. Každé dítě musí mít přístup k dětským knihám.

Právně závazná práva dítěte

Na socializační etapu chápání dětství, dítěte a jeho práv navazuje **etapa podpory a pomoci dítěti**, jejímž vrcholem, resp. základnou ohledně práv dětí a jejich zajištění, je *Convention on the Rights of the Child – Úmluva o právech dítěte*.⁷

Dosažené poznání o významu a základních potřebách dítěte a dětství, pohled na dítě jako na nositele lidských práv s potřebou posílit ochranu dětí jako zvláště zranitelné skupiny lidí prostřednictvím specifických lidských nároků se odráží v obsahovém zaměření práv, která byla formulována v Úmluvě o právech dítěte:

- **Dítě má právo na přežití**, tzn. na naplnění svých základních existenciálních potřeb, jako jsou výživa, bydlení a přístup k lékařské péči.
- **Dítě má právo na rozvoj**, aby se mohlo optimálně vyvíjet, má být tedy respektováno jako jedinec s možností tohoto rozvoje, který potřebuje najít a potvrdit svou identitu. K tomu potřebuje právo na vzdělání, na svobodu myšlení a náboženského vyznání, emočně kladné prostředí, porozumění a lásku, respekt vůči jeho individualitě, která stále více sama utváří svůj život.

⁷ *Úmluva o právech dítěte* byla přijata rezolucí 44/25 Valného shromáždění OSN dne 20. listopadu 1989, v platnost vstoupila dne 2. září 1990 po ratifikaci požadovaným počtem 20 států; pro Československo vstoupila v platnost 6. února 1991 a byla vyhlášena pod č. 104/1991 Sb.

- **Dítě má právo na ochranu**, zejména před špatným zacházením, zanedbáváním, vykořisťováním včetně sexuálního vykořisťování, má tedy právo být ochráněno před každou formou zneužívání.
- **Dítě má právo na spoluurčování**, které zahrnuje právo respektovaného jedince ve společnosti na svobodné vyjádření názoru a spoluurčování záležitostí, jež se týkají života dítěte.

Tuto Úmluvu nevyzdvihuje nad předchozí dokumenty v oblasti práv dětí jen obsahová úplnost, ale v první řadě skutečnost, že zde jsou děti poprvé výslovně uznány jako svébytní nositelé všeobecných lidských práv a že seznam těchto práv nemá jen status prohlášení – tedy doporučení – nýbrž *úmluvy* (závazné pro státy, které ji podepsaly).

K obsahovým akcentům Úmluvy patří přednostní zájem dítěte jako základní měřítko, jako nejvyšší hledisko všech opatření, která se týkají dětí. Všechny činnosti dotýkající se dítěte mají tedy plně a přednostně zohledňovat jeho zájmy: „Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány“ (Úmluva o právech dítěte, část I, čl. 3, odst. 1).

Úmluva přitom nečiní žádné konkrétní návrhy na soupis kritérií blaha dítěte. Příslušný výbor OSN samozřejmě poukázal na to, že je třeba předpisy této úmluvy chápat jako celek, takže blaho dítěte vyplývá ze vzájemného vztahu jednotlivých předpisů, z ducha Úmluvy. Uvnitř tohoto rámce se přesto jako konstitutivní pro určení blaha dítěte vyzdvihuje princip nediskriminace, ochrany, přežití a rozvoje a respekt k názorům dítěte (Lenhart, 2003).

V Úmluvě o právech dítěte se společně objevují dvě pojetí dítěte:

Dítě jako lidská bytost, tedy již plnohodnotný člen (*full-fledged*) společnosti, který má nárok na všechna lidská práva; zároveň však děti nejsou vzhledem ke svému vývoji a stupni zralosti schopny vždy nezávisle vykonávat všechna tato práva: dítě, které je schopno formulovat své názory, má právo je svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, jež se ho týkají. Těmto názorům se musí podle věku a úrovně dítěte věnovat pozornost. Dítě má mít možnost, aby bylo přímo, nebo prostřednictvím zástupce či příslušného orgánu vyslyšeno v každém soudním procesu, který se ho týká (článek 12).

„Dítě má právo na svobodu vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmikoli jinými prostředky podle volby dítěte“ (článek 13); tento výkon práv však podléhá určitým nutným a zákonitým omezením, a sice respektování práv nebo pověstí druhých a ochraně veřejného zdraví nebo morálky (článek 13).

Dítěti má být zabezpečen přístup k informacím a materiálům, „které jsou zaměřeny na rozvoj sociálního, duchovního a mravního blaha dítěte a také jeho tělesného a duševního zdraví“ (článek 17); stejný článek však vyzývá k tomu, aby se vytvářely odpovídající zásady ochrany dítěte před informacemi a materiály, které jsou pro blaho dítěte škodlivé.

Dítě má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství.

Současně jsou uznána práva a povinnosti rodičů nebo zákonných zástupců usměrňovat dítě při výkonu jeho práv, a to podle rozvíjejících se schopností dítěte (článek 14).

Dítě má právo na svobodu sdružování a svobodu pokojného shromažďování; toto právo má omezení, která jsou nutná v zájmu veřejného zdraví nebo morálky či ochrany práv a svobod jiných (článek 15).

„Žádné dítě nesmí být vystaveno svévolnému zasahování do svého soukromého života, rodiny, domova nebo korespondence ani nezákonným útokům na svou čest a pověst“ a „dítě má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům“ (článek 16, odst. 1 a 2); Úmluva o právech dítěte a komentář.

Děti jsou specifickou skupinou, vzhledem k lidským právům zvláště zranitelnou, a týkají se jich rovněž specifické problémy. Práva dětí patří k právům, která jsou nejčastěji a nejvíce porušována, a děti samy nejsou – opět vzhledem ke svému vývoji – schopny svá nezadatelná práva dostatečně prosadit a bránit ve světě dospělých. Práva dítěte jsou tak všeobecná lidská práva, zároveň ale i lidská práva určité skupiny, která mají tuto skupinu chránit (Verhellen, 2000).

Konkrétně se jedná o:

- Zásady uznání přirozené důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv všech příslušníků lidské rodiny jako základu svobody, spravedlnosti a míru ve světě, podpory sociálního pokroku a zlepšování životní úrovně, které byly vyhlášeny v Chartě OSN z roku 1945; v duchu ideálů míru, důstojnosti, snášenlivosti, svobody, rovnosti a solidarity, prohlášených Chartou Spojených národů, má být dítě vychovááno a musí být plně připraveno žít ve společnosti vlastním životem.
- Zásady prohlášené ve Všeobecné deklaraci lidských práv Spojených národů z roku 1948 a v dalších mezinárodních paktech o lidských právech, tedy přiznání práv každému bez jakékoli diskriminace, uznání toho, že dětství má nárok na zvláštní péči a pomoc, že dítě musí v zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění; právo na zvláštní ochranu dítěte, jak je uvádějí zejména články 23 a 24 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z roku 1966: „1. Každé dítě má bez jakékoli diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, národnostního nebo

sociálního původu, majetku nebo rodu právo na takovou ochranu, která mu přísluší s ohledem na jeho postavení nezletilce, ze strany jeho rodiny, společnosti a státu. 2. Každé dítě je zaregistrováno okamžitě po narození a dostane jméno. 3. Každé dítě má právo na státní příslušnost.“

- Princip ochrany a nediskriminace obsažený zejména v článku 10 Mezinárodního paktu o sociálních, hospodářských a kulturních právech z roku 1966: „Zvláštní opatření by měla být činěna pro ochranu a pomoc všem dětem a mládeži bez jakékoli diskriminace na základě rodinného původu nebo jiných podmínek. Děti a mládež by měly být ochraňovány před hospodářským a sociálním vykořisťováním. Jejich zaměstnávání prací, která by škodila jejich morálce nebo zdraví nebo byla nebezpečná jejich životu, nebo by mohla brzdit jejich normální vývoj, by měla být trestná podle zákona. Státy by měly také stanovit věkovou hranici, pod kterou by dětská námezdní práce měla být zakázána a trestána podle zákona.“

- V preambuli tohoto dokumentu smluvní strany uznávají, že „tato práva se odvozují od přirozené důstojnosti lidské osobnosti“ a že podle Všeobecné deklarace lidských práv „ideálu svobodné lidské bytosti osvobozené od strachu a nouze je možno dosáhnout jen tehdy, jestliže budou vytvořeny takové podmínky, v nichž bude moci každý požívat svých hospodářských, sociálních a kulturních práv, jakož i svých práv občanských a politických“ (tamtéž, s. 91).

V kontextu komerčního sexuálního zneužívání dětí lze upozornit na to, že zajištění zmíněných práv je prevencí, nezajištění naopak jednou z příčin. Připouštění poškozující dětské práce může být opět krokem k sexualizaci tohoto zneužívání dětí a chápání zejména prostituce a pornografie jako forem dětské práce. Páchat tyto činy znamená zabraňovat plnému a harmonickému rozvoji dítěte, ukrást mu dětství, vytvořit atmosféru strachu, nouze, ponižování, neštěstí, násilí a neúcty a pošlapat důstojnost dítěte. Nevychovává a nepřipravuje se svobodná lidská osobnost, ale člověk uvězněný ve svých traumatech a jejich následcích.

- Uznává se, že ve všech zemích světa jsou děti, které žijí ve výjimečně obtížných podmínkách a že tyto děti vyžadují zvláštní pozornost (Práva dítěte v dokumentech, 1998); dále se poukazuje na význam tradic a kulturních hodnot každého národa pro ochranu a harmonický rozvoj dítěte. Tento ohled však nemůže a nesmí být omluvou či odůvodněním zásahů do integrity osobnosti dítěte včetně zásahů do oblasti pohlavních orgánů.

Mezi obecnými ustanoveními nalezneme v čl. 1 pokus o definici dítěte: „Pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve“ (tamtéž, s. 10).

V článku 3 je *the best interests of the child* (nejlepší zájem dítěte) primárním požadavkem ve všech rozhodnutích, která se týkají dítěte, jež musí poskytnout stát: „Nejlepší zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány“ (tamtéž, s. 10). Nejdůležitějším zájmem dítěte je „jeho plný a harmonický vývoj v rodinném prostředí, v ovzduší štěstí, lásky a porozumění, bez jakékoli diskriminace nebo vykořisťování, s potřebnou ochranou a pomocí, která dítěti umožní plně přejímat zodpovědnost ve společnosti.“ Tento nejlepší zájem dítěte nelze tedy chápat odděleně od zájmů společnosti (Kovařík a kol., 2001).

V tomto kontextu jsou pak důležité články 5–18: čl. 5 specifikuje, že se státy zavazují respektovat práva a odpovědnosti rodičů nebo jiných kompetentních osob, když „směřují k zabezpečení jeho orientace a usměrňování při výkonu práv podle úmluvy v souladu s jeho rozvíjejícími se schopnostmi.“ Rodiče mají společnou a prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte a „základním smyslem jejich péče musí být přítom zájem dítěte“ (Úmluva o právech dítěte a komentář).

V rámci problematiky komerčních forem sexuálního zneužívání dětí je vhodné zmínit také článek 9, odst. 1, který pojednává o oddělení dítěte od rodičů: „Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zajistí, aby dítě nemohlo být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. Takové určení může být nezbytné v některém konkrétním případě, například jde-li o zneužívání nebo zanedbávání dítěte rodiči...“; článek 11, odst. 1 hovoří o tom, že smluvní strany „činí opatření k potírání nezákonného přemísťování dětí do zahraničí a jejich nenavrácení zpět“ (tamtéž, s. 13 a 15).

Ustanovení článků 2, 3, 6 a 12 poskytují základní principy pro přezkoumání dalších článků Úmluvy a představují také základní principy práv dětí: nediskriminace, nejlepší zájem dítěte, přežití a rozvoj, respektování názoru a účasti dítěte (tamtéž, s. 10, 12 a 15).

Přestože práva dítěte obsažená v Úmluvě tvoří celek, mohou být rozdělena na základě tradiční klasifikace lidských práv do těchto pěti dimenzí s tím, že první dvě dimenze ukládají smluvním stranám zákazy, zavazují je tedy k tomu, aby se zdržely konání určitých věcí; ustanovení, která se pak týkají sociálních, ekonomických a kulturních práv, odkazují k pozitivnímu závazku smluvních států, aby konaly určité věci – jsou to tzv. nutná opatření (Verhellen, 2000).

V Úmluvě se však vyskytují také – v rámci komerčních forem sexuálního zneužívání dětí důležitá – *integrity rights* (práva na integritu), jako je zákaz

mučení nebo jiného krutého nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání (čl. 37), zejména pak právo na ochranu před násilím a zanedbáváním:

1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, činí všechna potřebná zákonodárná, správní, sociální a výchovná opatření k ochraně dětí před jakýmkoli tělesným či duševním násilím, urážením nebo zneužíváním včetně sexuálního zneužívání, zanedbáváním nebo nedbalým zacházením, trýzněním nebo vykořisťováním během doby, kdy jsou v péči jednoho nebo obou rodičů, zákonných zástupců nebo jakýchkoli jiných osob starajících se o dítě.

2. Tato ochranná opatření zahrnují podle potřeby účinné postupy k vytvoření sociálních programů zaměřených na poskytnutí nezbytné podpory dítěti a těm, kterým je svěřeno, jakož i jiné formy prevence. Pro účely zjištění, oznámení, postoupení, vyšetřování, léčení a následné sledování výše uvedených případů špatného zacházení s dětmi zahrnují rovněž podle potřeby postupy pro zásahy soudních orgánů (Úmluva o právech dítěte a komentář).

Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, se zavazují chránit dítě před všemi formami sexuálního vykořisťování a sexuálního zneužívání.

K zabezpečení tohoto závazku státy přijímají zejména nezbytná vnitrostátní, dvoustranná a mnohostranná mezinárodní opatření k zabránění:

- a) svádění nebo donucování dětí k jakékoli nezákonné sexuální činnosti;
- b) využívání dětí k prostituci nebo k jiným nezákonným sexuálním praktikám za účelem finančního obohacování;
- c) využívání dětí v pornografii a při výrobě pornografických materiálů za účelem finančního obohacování (tamtéž, článek 34, 30).

Článek 34, jak jsme již uvedli, spojuje sexuální zneužívání a sexuální vykořisťování dětí – těžiště spočívá v odstraňování druhé formy – a zobrazuje tak potvrzenou korelaci mezi výskytem nekomerčního a komerčního sexualizovaného násilí na dětech, tzn. že mnohé sexuálně vykořisťované děti musely již předtím prožít zkušenosti „nekomerčního“ sexualizovaného násilí (Lenhart, 2003).

Potvrzuje to i další článek, který se zabývá obchodem s dětmi: „Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, přijímají všechna nezbytná vnitrostátní, dvoustranná a mnohostranná opatření k zabránění únosů dětí, prodávání dětí a obchodování s nimi za jakýmkoli účelem a v jakékoli podobě“ (Úmluva o právech dítěte a komentář).

Dále již zmíněné čl. 37 a 16 a článek 40, který je důležitý a zajímavý i v kontextu dětí a mladistvých jako pachatelů komerčních forem sexuálního zneužívání dětí: „Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, uznávají

právo dítěte obviněného, obžalovaného nebo uznaného vinným z porušení trestního práva na takové zacházení, které rozvíjí smysl dítěte pro důstojnost a čest, které znovu posiluje úctu dítěte k lidským právům a základním svobodám jiných a bere ohled na věk dítěte, napomáhá znovuzacházení a zapojení dítěte do prospěšného působení ve společnosti“ (tamtéž, článek 34, odst. 1).

Úmluva se také zaměřuje na poskytnutí ochrany specifickým kategoriím dětí. Zajišťuje tedy speciální ochranu práv dětí a pozornost pro děti, které žijí ve zvláště těžkých podmínkách, přitom nezapomíná na podporu a ochranu práv dítěte, jež žije v běžných podmínkách (Kovařík a kol., 2001).

Úmluva je centrálním, trvalým nástrojem politiky OSN, je zaměřena na zlepšování osudu dětí, obsahuje celý katalog práv dítěte jako lidské bytosti a práva občanská, sociální, kulturní a politická jsou pojednána stejným způsobem (tamtéž, s. 18–19).

Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy o právech dítěte, se zavázaly, že budou prostřednictvím generálního tajemníka OSN předkládat zprávy o opatřeních, která byla přijata k uskutečňování práv uznaných touto úmluvou, o pokroku, jehož bylo dosaženo, případně o obtížích při plnění příslušných závazků. Jedná se o časový interval dvou let ode dne, kdy se státy staly smluvní stranou úmluvy, a poté každých pět let (Úmluva o právech dítěte a komentář).